

Səbahəddin Əlinin hekayələrinin dil və üslub xüsusiyyətləri

Nərgiz Hacıyeva

Filologiya elmləri doktoru, dosent
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
E-mail: nergiz.haciyeva.1961@mail.ru

Annotasiya. Türkiyə Cümhuriyyətinin görkəmli yazıçılarından olan Səbahəddin Əli publisistik əsərləri, roman, hekayə və şeirləri ilə ədəbiyyat aləminə məlumdur. Onun hekayələri Azərbaycan, rus və türk ədəbiyyatçıları tərəfindən dəfələrlə tədqiq olunmuş, yazıçının əsərlərində qorxu və yalnızlıq, təbiət və insan, gestalt (təfəkkür) kimi psixoloji məsələlər izah edilmiş, lakin dil və üslub xüsusiyyətləri araşdırılmamışdır.

Səbahəddin Əlinin hekayələrində özünü göstərən maraqlı üslubi cəhətlərdən biri burada daha çox vicdan, ruh məsələsinin irəli sürülməsi, psixoloji səhnələrin yer alması, xalq kütlələrini öz azadlığı uğrunda mübarizəyə çağırışı, xalq musiqisinə, folklorə münasibət, qadın mövzusu və sevgi uğrunda mübarizədir.

Hekayələrdə bir-birinə əks olan cümlələrin, antitezanın, morfoloji pleonazmın işlənməsi diqqət çəkir. Burada şəxs adlarına verilən ləqəblər və onların nə məqsədlə verilməsi açıqlanır. Toponimlərdən müəyyən üslubi məqsədlərlə istifadə özünü göstərir. Səbahəddin Əlinin hekayələrinə məxsus xüsusiyyətlərdən biri burada adlıq cümlələrin, təkrarların, məcazların, müxtəlif növ bağlayıcıların olması, *nə, nə də, gah, fəqət, amma, və* bağlayıcısı ilə başlanan cümlələrin çox işlənməsi, frazeologizmlərin, həmcins üzvlü sözlərin, üç nöqtə dürgü işarəsi ilə qurtaran cümlələrin çox olması, parsel-yasialı cümlələrin özünü göstərməsidir. Romanlarından fərqli olaraq, hekayələrində realizmi daha çox dəyərləndirən yazıçı, çox zaman fəvqəladə qüvvələri, insan ruhunu, mənəviyyat məsələsini qabardır. Xalq yaradıcılığını, folkloru çox sevən yazıçının nağıl üslubunda yazdığı hekayələrində mətnaltı mənalara yer verilir, alleqoriya şəklində yaratdığı surətlər vasitəsilə müəllif öz məram və məqsədini açıqlayır. Hekayələrdə filosoflardan gətirdiyi sitatlara görə, yazıçının nə qədər böyük dünya görüşə malik olduğu üzə çıxır.

Açar sözlər: Səbahəddin Əli, hekayə, üslub, intonasiya, adlıq cümlə, bağlayıcı, ədat, məcaz

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 05.04.2024; qəbul edilib – 17.04.2024

Language and style features of the stories of Sabahaddin Ali

Nərgiz Hacıyeva

Doctor of Philological Sciences, Associate professor
Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS
E-mail: nergiz.haciyeva.1961@mail.ru

Abstract. Sabahaddin Ali, one of the prominent writers of the Republic of Turkey, is known to the world of literature for his journalistic works, novels, short stories and poems. His stories have been studied many times by Azerbaijani, Russian and Turkish writers, psychological issues such as fear

and loneliness, nature and man, gestalt have been explained in the writer's works, but language and stylistic features have not been investigated.

One of the interesting stylistic features of Sabahaddin Ali's stories is that he puts forward the issue of conscience and soul, includes psychological scenes, calls the people to fight for their freedom, attitude to folk music and folklore, women's theme and fight for love.

In the stories, the processing of opposite sentences, antithesis, and morphological pleonasm is noteworthy. Nicknames given to personal names and their purpose are explained here. Toponyms are used with certain stylistic purposes. One of the characteristics of Sabahaddin Ali's stories is the presence of nominal sentences, repetitions, metaphors, various types of conjunctions, the use of sentences starting with neither, nor, sometimes, yet but, and conjunctions, abundance of the phraseologisms, words of the same gender, sentences ending with a three-point punctuation and the manifestation of sentences with parcellation. Unlike his novels, the writer, who estimates realism more in his stories, often emphasizes extraordinary forces, the human spirit, and the issue of spirituality. The writer, who is very fond of folk creativity and folklore, gives subtextual meanings in his stories written in the style of fairy tales, and through allegorical images, the author reveals his purpose, and intention. Due to the quotations from philosophers in the stories, it is revealed how much the writer has a great worldview.

Keywords: Sabahaddin Ali, story, style, intonation, nominal sentence, conjunction, particle, metaphor

Article history: received – 05.04.2024; accepted – 17.04.2024

Giriş / Introduction

Türkiyə Cümhuriyyətinin görkəmli yazıçılardan olan Səbahəddin Əli roman, məktub, dram, hekayə və şeirləri ilə ədəbiyyat aləmində məşhurdur. Onun hekayələri ədəbiyyatçılar tərəfindən dəfələrlə tədqiq olunsa da, onların dil və üslub xüsusiyyətləri araşdırılmamışdır.

S.Əlinin hekayələrini tədqiq edən S.Qasımoğlu yazır: “O, hekayələrində ictimai bəlalara və

bu bəlalara bəis olanları kəskin satira atəşinə tutmaqla, xalq kütlələrinin gözünü açaraq, onları mübarizəyə səsləyirdi... Səbahəddin Əlinin yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biri də onun həyat həqiqətlərini qüvvətli bədii ümumiləşdirmə yolu ilə olduğu kimi, təhrif etmədən əks etdirə bilməsində idi” [1, s.40].

Əsas hissə / Main Part

Səbahəddin Əlinin hekayələrinin əsas məzmununu sosial ədalətsizlik, haqsızlıq, siyasi basqı altında qanunsuz həbslər, sevgi və qadın məsələsi təşkil edir. Hekayələrdə insanın iç dünyası, insanın hətta özündən belə saxladığı gizli duyğuları, yazıçının özünəməxsus qələmi ilə üzə çıxarılır. S.Əlinin bütün hekayələrinin məzmunu və ideyası, yazıçının irəli sürdüyü fikirlər Azərbaycan və türk tədqiqatçıları tərəfindən dəfələrlə tədqiq olunmuşdur [2, s.6].

Səbahəddin Əli nəsrinin poetikasını tədqiq edən N.Mustafayeva yazır: “Türk nəsrinin poetikasının nəzəri məsələlərinə dair irəli sürülən

fikir və mülahizələri ədəbi-bədii faktlar və elmi dəlillərlə əsaslandırmağa çalışsaq görərik ki, aktualıq baxımdan çevik, həm də estetik baxımdan tutumlu janr olan hekayə XIX əsrin 80-90-cı illərindən başlayaraq, xüsusən də, XX əsrin birinci rübündə türk nəsrinin ən operativ, inkişaf etmiş, povest və romanla müqayisəyə gəlməyəcək ölçüdə geniş şəkildə istifadə edilən bir janr olmuşdur. Səbahəddin Əli öz yaradıcılığında bu zəngin təcrübəyə istinad etmiş, Qərb ədəbiyyatı, o cümlədən məşhur rus novellaçıların hekayə yaradıcılığı sahəsindəki nailiyyətlərindən də faydalanmış, lakin bütün hallarda öz fitri

istedadı ilə bu janrı məzmun və forma etibarilə xeyli zənginləşdirmişdir. Sənətkarın hər bir hekayəsinin özünəməxsus obrazları, realist nəsrə xas tipikləşdirmə, kompozisiya quruluşu və süjeti vardır. Bu əsərlərin ənənəvi hekayə, magik realizm nümunəsi, yaxud da nağıl formasında olması onun bədiiliyinə, estetik kamilliyinə xələl gətirmir” [2, s.64].

Səbahəddin Əlinin hekayələrində özünü göstərən maraqlı üslubi cəhətlərdən biri burada vicdan, ruh məsələsinin irəli sürülməsi, psixoloji səhnələr, xalq kütlələrini öz azadlığı uğrunda mübarizəyə çağırış, xalq musiqisinə, folklorla münasibət, qadın mövzusu və sevgi uğrunda mübarizə, ayrı-ayrı qəhrəmanların və təbiətin təsviri, müxtəlif səs tonlarının, intonasiyanın verilməsidir. Hekayələrdə antiteza, morfoloji pleonazm kimi söz və cümlələr diqqəti cəlb edir. Şəxs adlarına verilən ləqəblər bəzən açıqlanır. S.Əlinin hekayələrinə məxsus xüsusiyyətlərdən biri burada adlıq cümlələrin, təkrarların, məcazların, müxtəlif növ bağlayıcıların olması, *nə, nə də, gah, fəqət, amma, və* bağlayıcısı ilə başlanan cümlələrin çox işlənməsi, frazeologizmlərin, həmcins üzlü sözlərin, üç nöqtə durğu işarəsi ilə qurtaran cümlələrin çox olması, intonasiya məsələsinin, parselyasiyalı cümlələlərin irəli çəkilməsidir. Romanlarından fərqli olaraq, hekayələrində realizmi daha çox irəli sürən yazıçı, çox zaman fəvqəladə qüvvələrin, insan ruhunun, mənəviyyat məsələsinin mövcudluğunu da qabardır. Nağıl üslubunda yazdığı hekayələrdə mətnaltı mənalar verilir, alleqoriya şəklində verdiyi surətlər vasitəsilə müəllif öz məram və məqsədini, intensiyasını açıqlayır. Hekayələrdə adlarını açıqladığı filosoflara görə, yazıçının Avropa ədəbiyyatına və fəlsəfəsinə dərinlikdən bələd olduğu üzə çıxır. Roman və hekayələrində müxtəlif filosoflardan sitat gətirməsi yazıçının dünyagörüşünün zənginliyindən xəbər verir. Məsələn: “...fakat söyle, Horatius senden kat kat tesirli ve tatlı degilmiyd? Vergilius, ilahi Vergilius kadar temiz ve hayır isteyici olmak elinden geliyormu? Sehrin birinde uzun siyak sakallı, tepeleri çılpak filosoflar, eskimiş cübbelerinin geniş kollarını sallayarak ona Aristotelesten, Epikürden ve ya İbn Rüşten bahsettiler” [8, s.30]; “Felsefelerini, ey şair, en ele avuca sığmaz kafaları bağlayacak kadar küvetli ve güzel laflarla dolu olan felsefelerini

senden evvel Eflatun ve daha çokları kandırıcı bir belağətle ve fazlasıyla tekrar etmedilermi?” [8, s.35]; “Fakat bu yolda Homerosun senden daha coşkun, Firdevsinin daha usta olduğunu inkar ede bilirmisin?” [8, s.36]; “...fakat şüphe-siz Byron da seyahetlerini anlatırken güzellik ve ustalıkla senden daha aşağı degildi” [8, s.36].

Dərin fəlsəfi məsələlər “Birdən-birə sönən qəndilin hekayəsi”ndə qoyulmuşdur [8, s.75]. Orda baş verən hadisələr yüz il əvvələ – İntibah dövrünə aiddir. Müəllif sanki Faust tipli alimin əfsanəsini yenidən yaradır, o, təbiətin sirlərinə dərinlikdən bələd olmaq istəyən insan olsa da, ölümün sirrini açaraq ölür. Ədəbiyyatşünasların, yazıçının bu hekayədə fatalizm və aqnostisizm mövqeyində durmasını deyənlərə əks olaraq İ.Tatarlı təsdiq edir ki, burada insanlıq tarixində həqiqət axtarışı məsələsi dayanır, nisbi həqiqətin mütləq həqiqətə keçməsi özünü göstərir [5, s.36].

İnsana sevgi mövzusu onun yaradıcılığında əsas yerlərdən birini tutur. S.Əli hətta tənqid etdiyi şəxslərə belə acıyır, onlarda da vicdan, yaxşı cəhətlər olduğunu vurğulayır. S.Əli “Qurdla quzu” hekayəsinin bir yerində yazır: “Məni sorğu-suala tutanda, hətta işgəncə verəndə, mən onlarda insani cəhət axtarmaqla məşğuldum. Bəli, onlar mənim zərərli bir insan olmadığımı inandıqları halda, pis bir cəhətimi, zərərli bir əməlimi axtarmaqla məşğul idilər. Mən isə onların insanlıqdan uzaqlaşmış, heyvanlıqdan, vəhşilikdən belə daha ürkdücü hala düşmüş hərəkətlərində, üzlərində, sözlərində hər şeyi yaxşı və gözəl bir ahəngə aparan təbiətin bir əsərini, bir izini axtarırdım” [4, s.155].

Vicdan məsələsi hekayələrdə əsas yerlərdən birini tutur. Məsələn: “Fakat herhalde ikinci bir aşka atlamak, senin için o kadar güc olmamıştır. İnsan evvela kendi kendisinden utanır kibi olur ama bilirmisin, bizim en büyük meharetimiz nefsimizden beraat kararı almaktır. Vicdan ezapı dedikleri şey, ancak bir هفته sürer. Ondan sonra en aşağılık katil bile yaptığı iş için kafi mazeretler tedarik etmiştir [8, s.5]; “Yahut sevgilin seni sevmiyordu... O zaman ne yaptın? Geceleri ağladın mı?... Ona sararmış yüzünü göstermek için gececeği yolda bekledin, ona uzun ve acındırıcı mektuplar yazdın degilmi?... Çırılçıpk soyunarak sehrin sokaklarında koş-

biliyormusun? Bir sehrin adamlarını öldürmək cesareti sende varmı?... Aşk sana bunları yapdıra bilirmi?... Sen sevgiline ne verebilirsin sanki? Kalbinimi? Pekala, ikincisine? Genemi o? Üçüncü ve dördüncüsüne de mi o? Atma de adaşım, kaç tane kalbin var senin?” [8, s.6]

Romanlarında daha çox toxunulan insan ruhuna hekayələrdə bir qədər məhdud şəkildə də olsa rast gəlirik. Romanlarında olduğu kimi, hekayələrində də insan ruhu, vicdan, tutduğu pis əmələ görə əzabçəkmə, mənəviyyat məsələləri əsas yerlərdən birini tutur.

Məsələn: “Ve gözlerinde, baska bir aleme bakmaktan doğan, hürmətə layık bir mahmurlukla ki, genc şair bunu evvela aclıktan zannetmişti – ruhun ölmezliginden ve değışmelerinden; fani olan eşyanın ebedi olan hayat ve fani olan hayatın ebedi olan eşyaya karşı veziyetlerinden ve kendilerinin buldukları – ebedi hakikata varmak felsefesinden; ezeli ve felsefi hayatın lezzet ve ferağatiyle dünya hayatının ve zevklerinin sufliliginden – ta belediye reisinin verdiyi mükellef ziyafete gec kalmamak için bu asil konuşmayı kesinceye kadar – coşkunca bahsettiler” [8, s.38]; “Burada insan ruhunun en çok susadığı ve muhtaç olduğu bir vuzuh (açıklık) vardı ve bunu şairin vücudundan baska hiçbir şey bozamıyordu” [8, s.31]; “İşte bu genç adam, sağlığında dinletemediği parçayı karısının ruhuna duyura bilmek için, bu mezarın başında, senelerden beri viyolenselinini çalar” [8, s.45].

Dil probleminə toxunan S.Əli kəndlilərlə sadə ana dilində danışmağın vacib olduğunu, onların ədəbi dildə danışan şəxsi başa düşmədiklərini qeyd edir. “Asfalt yol” hekayəsində yazıçı bunu belə qeyd edir: “Kəndlilər öz dillərində danışanları tez başa düşürlər” [3, s.6].

Hekayələrində sual ədatı ilə işlənən sual cümlələrini işlədən yazıçı sanki bu suallara cavab tapmaq istəyir. Məsələn: “Hiç sen bir şu degirmenin içini dolaştınmı adaşım?” [8, s.4]; “Ona nasıl sevdiğimi anlattım:”Bana kolunun yerine kalbini veriyorsun dedim, bir kalp bir koldan dahamı az degerlidir?” [8, s.16]; “Sevgilin güzelmiydi barı? Belki de seni seviyordu...”[8, s.5]; “Acaba birisini sevdiği içinmi, yoksa heç kimseyi sevemediyi içinmi bu kadar yanık, bu kadar derinden çalıyordu?” [8, s.11]

Yazıçı adlıq cümlələrdən istifadə edərək fikirlərini izah edir: “Görülecek şeydir o.... Yamulmuş divarlar, tavana yakın ufacak pencereler ve kalın kalasların üstünde simsiyah bir çatı... Sonra bir sürü çarklar, kocaman taslar, miller, sıçraya sıçraya dönen toxlu kayışlar... Ve bir köşede bir-biri üstüne yığılmış buğday, mısır, çavdar, her çeşitten ekin çuvalları. Karşıda beyaz torbalara doldurulmuş unlar....” [8, s.4]; “Çöl ve deniz hemen hemen aynı şeylerdi: Her ikisinde de aynı büyüklük, aynı ağırbaşlı sessizlik ve ya aynı heybetli ve derin bağırmalar... sonra bitmez tükenmez bir genişlikle karenlik ve sıkı bir derinlik...Ve sonra buz sehraları...” [8, s.40]; “Təkrar ucadan: – Estetik rəqslər...Elmin sirrindən bixəbər olduğu ən son kəşf edilmiş hoqqabazlıqlar... Tayı-bərabəri olmayan Şərq oyunları... Türk sazının füsunkar nəğmələriylə bəzənən, əsl müğənnilərin mahnılarıyla süslənən, fironlar diyarı, ehramlar ölkəsi, möcüzələr dünyasından Şərqə qaçan sonsuz eşqlərin yandırıcı günəşi ilə cəhənnəmə döənən, həyəcədən əzəmət, sevgidən iztirab, kədərdən əzab yağən böyük tragikomediya...” [4, s.75]

Hekayələrdə müxtəlif ləqəblərdən istifadə olunur. Məsələn: “Hüseyn Savruq bir tarla məsələsi üstündə Sarı Məhəmmədi arx başında vurub öldürdü; Hüseyn Savruq ilə düşmən olan və qəsəbədə pinəçilik edən Qərib Məhəmməd kəndlilərdən eşitdiyi cinayət işini dərhal hökumətə bildirmişdi” [3, s.22]; “Dədəmköylü Məhəmmədlə Zağar Məhəmməd qapı bir qonşu idilər” [3, s.49].

Bəzən ləqəbin mənası açıqlanır: “Hər yerdə, hər şeydən dava salır, adı çəkişmələrdə belə əlini bıçağa atıb: “Dağıdaram hey, məni qatil etmə!...” – deyə, qışqırıb xoruzlandığı üçün bir adamı da yaralamadan “Qatil Osman” adını almışdı” [4, s.37]; “Sen bu Atmaca kibisine rastlaşmamıdır. Bir kere heybetli delikanlıydı: Yağız derisi, yüzünə delice dökülen simsiyah saçları ve köyü gözleri... Sonra burnu...Uzun, sivri, ucu biraz aşağı kıvrık burnu....Bunun için biz ona Atmaca derdik...” [8, s.10]; “Amma onun üzünə baxdıqca...müəllimlərin və sınıf yoldaşlarının da sevimlisi olan kiçik “Çilli”ni görürdüm...O burun, o gözlər, o qızılı saçlar və qırmızı çillər...” [4, s.89]

Yazıçı müəyyən məqsədlə qəhrəmanına elə ad seçir ki, hekayəni oxuyanda oxucuda təəssüb

və gülüş doğurur. “Canqurtaran” adlı hekayəsində hamilə qadına yardım edə bilməyən Mutena Canqurtaran adlı həkimdən danışılır. Həkimin adı Canqurtaran olsa da, qadına kömək edə bilmir.

Toponimlərdə adın gözəl olmasına diqqət yetirən yazıçı “Çirkincə” adlı hekayəsində həmin kəndin yenilənərək Çirkincə deyil, yeni adla, Şirincə adı ilə adlandırılmasını arzulayır. O yazır: “Çirkincə”nin – bu yeddi, səkkiz yüz evlik dağ kəndinin gözəlliyinə isə söz yoxdu... Hələ uzaqdan, şam və zeytun ağaclarının arxasından bu kiçik rum qəsəbəsi maviyə çalan ağ evləri, evlərinin parıldayan şüşələri ilə, meydanları kölgələyən iri çınarları ilə göz oxşayırdı... Bu qədər gözəl bir yerə “Çirkincə” adını verdiklərinə uşaqlığımdan bəri təəccüb edirəm” [4, s.57].

Hekayələrdə müxtəlif növ təkrarlardan istifadə olunur. Məsələn: “Ya o səsle ne dersin adaşım, her köşeden ayrı-ayrı makamlarda çıkıp da kulağa hep birlikte kocaman bir dalğa halinde dolan səsle?” [8, s.4]; “Belli ki, onun bütün cocukluğu bitmez tükenmez bir hasretle geçmiş; belli ki, zeytin dallarına sincap kibi tırmanan, birbiriyle alt alta, üst üste gürüşən, de girmenin önünde erkek cocuklarla su fiskırtmaca oynayan arkanlarına bir bir divara yaslanarak istek dolu gözlerle bakmıştı” [8, s.13]; “Sevmeyi yalnız bizler biliriz... Bizler: Batı ruzigarı kadar serbest dolaşan ve kendimizden baska Allah tanımayan biz Çingeneler” [8, s.7]; “Ben de etrafı gözden keçirerek bir köy, bir çiftlik, yanında kalabileceğimiz bir yer araştırıyordum” [8, s.7]; “Bir gün çiçeklerden, bir gün yıldızlardan, bir gün öteki kırlangıclardan behsederlerdi”; “Ne yapacağımı, bu halin beni nereye götürceyini sorma, bende artık kuvet yok, akıl yok, düşünce yok, yalnız aşk var. Mavzer kurşunu kibi şarptığını yere seren bir aşk...” [8, s.17]

Ve bağlayıcısı ilə başlayan cümlələrin çoxluğu diqqəti çəkir: “Ve bu onu insanlardan ayırıyordu” [8, s.12]; “Ve biz titredigimizi, bağırmaq, konuşmaq, yahut yerlere atılıp ağlamak istedigimizi hissederdik...” [8, s.14]; “Ve onu herhalde çok kucakladım” [8, s.5]; “Ve bir kurşun atımı ötede beyaz minaresiyle bir köy görünüyordu” [8, s.8]; “Ve biz bunların sonunda mühakkak bir fırtına kopacağını seziyorduk”

[8, s.18]; “Ve öyle şeyler çalıyordu ki, adaşım, onları anlatmaya bizim kullandığımız kelimelelerin takatı yoktur ...” [8, s.21]; “Ve o, lambanın sönük ışığında olduğundan daha büyük, adeta bir gölge kibi duruyordu” [8, s.22]; “Ve genc şair gülüyordu; yüzünün hiçbir cizgisini deşirtirmeyen, fakat bir nehir coşkunluğuyla dökülen bir gülüş yanaklarına yayılıyordu; Ve yalnız kendisi için yazdığım bu kitabı ona verdiğim zaman o da benim için sakladığı kelbini verecek...” [8, s.25]; “Ve o satırlardaki kelimeleri – vakıt vakıt bir sabah yıldızının belirsiz ışığı kibi ince, felaketin gözleri kadar keskin, yalanın dudakları kadar yumuşak ve bir cocuk rüyası kadar tatlı seler veren kelimeleri – gözlerinin kenarındaki derin cizgilerden işledi” [8, s.43]; “Ve bir feryat, duvarları sarsan, havayı karıştıran, yüzyillik ağacların fırtınada devrildikleri zaman yaptıkları gürültüye, ormana bir yıldırım düştüğü zaman vahşi heyvanların kopardıkları çığlıklara, ateş saçan bir yanardağın çatlaklarından fırlayan boğuk ve yırtıcı ısıklara benzeyen bir feryat genc şairin göğsünden fırladı” [8, s.47].

Hekayələrin dilində *nə, nə də* bağlayıcılarının təkrar işlənməsini görmək olar: “Geceleri birbirlerinin evinde toplanıp cümbüş yapan kızlarla da birleşemezdi, çünkü ne tef çalmak, ne de parmaklarının arasına tahta kaşıklar alarak oynamak elinden gelirdi...” [8, s.12]; “Ne geçtığımız Türkmən köylerindeki al yanaklı güzel, ne de ince dudaklı Çingene kızları onun bakışlarını bir andan fazla üzerlerinde alıkoyabiliirdi” [8, s.10]; “Ne canlı kumları güneşin ve ayın bakışlarından saklayan münasebetsiz bir ağac, ne durmadan sızan bir yara kibi etirafını kirleten bir su, ne de üzerinde şairlerin zevzeklik edebilecekleri bir çiçek görülüyordu” [8, s.38]; “Ne bir nebatattaki, anlaşılmaz deşişmeler, ne bir hayvandaki içinden çıkılmaz ve dehşetli yaşayış hareketleri, ne bir dimağdaki kökü bilinmez hissler ve düşünceler...” [8, s.38]

Gah bağlayıcısının da təkrar işlədilməsi görünür: “Kah esmer derisini şişiren bir kan gözlerinin kenarına kadar fırlıyor, kah dişlerinin arasında eszilen dudakları bile bembeyaz oluyordu” [8, s.22].

Hekayələrdə *fəqət* bağlayıcısı ilə yanaşı, *amma* qarşılaşdırma bağlayıcısının da yer alması özünü göstərir: “Kasabadaki efendiler ona ak-

ran müamelesi ederlerdi, fakat o davarlardan bizimle beraber köyün uğrular, düğünlerde bizimle beraber çalğı çalardı” [8, s.11];”...Atmacanın hali beni korkutuyordu. Fakat yapılacak hiç bir şey yoktu” [8, s.18]; “Sonra gözkapakları yaşca düştüler ve o, yere yıkılacak gibi sallandı. Fakat hemen kendisini topladı” [8, s.23]; “Fakat sevgili bir vücutta bulanmayan bir şeyi kendisinde taşımaya tahammul etmeyerek onu koparıb ata bilmek, işte adaşım, yalnız bu, sevmektir” [8, s.24]; “Ben çok eskiden böyle bir degirmen görmüştüm adaşım, ama bir daha görmek istemem” [8, s.4]; “Ama geceleri çınarın altında adamakıllı coşar, gözlerini kıza diker, üfler, üflerdi...” [8, s.14]

S.Əlinin hekayələrinin dilində həmişə ziddiyət və təzadlar görünür. Bu ziddiyət yazıcının ictimai-siyasi mühitə olan münasibətində, onun seçdiyi surətlərdə öz əksini tapır. Əsərlərində həyatdakı ziddiyət və təzadları təbii, canlı, mübariz və parlaq surətlər vasitəsilə göstərməsi, türk xalqının ağır həyatını üzə çıxarması onun üslubuna xas xüsusiyyətlərdəndir. Məsələn: “Bilirmisin, adaşım, bu köylülər tavuk ve ovlak çaldığımızı söyleyerek bizden şikayet ettikleri halde bizi gene severler” [8, s.22]; “Ve genc şair altı ay memlektin bütün şehirlerini dolaştı ve orada ağlayanları ve gülünleri gördü; Büyük bir konağın geniş salonunda raks ve kahkahadan yorulup terleyenler serin şerbetlere, buzlu yemişlere koşarlarken, kristal pencerelerden dışarı süzülen ışıqta, soğuktan donan ayaklarını avuç avuç karla ovmaya çalışan ihtiyarları gördü; Kucağında taşıdığı aç çocuğu yaşatmak için sarhoşların arkasından kosan kadınları; ve karnında taşıdığı günahsız çocuğu öldürmek için hekimlerin cebine beyaz alevli inci salkımları koyan kadınları gördü; Kardan ve ruzigardan koruyan bir dükkan kepengi altında başını bir köpeğin sırtına dayayarak uyuyanları ve gfüzel ısınmış odalarda, Çin ipegi örtülü yataklarda, nakris (Nikris olmalı. Halk arasında damla hastalığı denir. Parmaklarda, topuklarda, eklem yerlerinde olur. Tıpta gut adıyla geçer) ağrılarıyla kıvranarak uyumayanları gördü” [8, s.34]; “Her şeyi hayattan uzaklaştıran, hiçbir zaman yenilmeyen dehşetli bir küdretleri olduğu halde, mütevazi ve kübardılar. Ne gürurdan doğan bir süs, ne kendini begenmeyi gösteren bir ses...” [8, s.41]; “Danışan da, dinləyən də

özünü elə aparır ki, sanki o anda başqa bir şey düşünür, halbuki heç bir şey düşünmürlər” [4, s.79].

Hekayələrdə həmcins üzvlər həddən artıq çoxluq təşkil edir: “Kadın, erkek, genc, ihtiyar hiçbir şeye karar veremeyerek bekliyorduk” [8, s.19]; “Tavlada sallanan iki dane gaz lambası etrafa yarım bir aydınlık sepiyordu ve çarklar, taslar, tozlu kayışlar dönüyorlar, dönüyorlardı” [8, s.20]; “Çimenler üzerinde uçuşan beyaz kağıtlar ki bunlar elindeki şaheserin müsveddeliriydi, yüzüne sisten yaratılmış küçük kuşlar kibi dokunup keçiyorlar ve sonra bahçedeki beyaz güllerin, kan rengi karanfillerin, bıçak kibi keskin kokulu sardunyalarmın, yaşmaklı bir kadına benzeyen zambakların, ince sapları üzerinde alevli bir meşaleyi hatırlatan lalelerin ve renkli maskeleriyle eski Yunan aktörlerini andıran hercai menekşelerin üstüne konuyorlardı” [8, s.25].

Müəllif fikirlərini daha obrazlı vermək üçün müxtəlif frazeologizmlərdən istifadə edir: “Ve ikisi de böyle bir yaz keçirmemiş olan diğer kırılançılara tepeden baxdılar... (Çünkü azlıkta kalanlar çok olanlara nedense tepeden bakarlar” [8, s.20]; “Ve degirman azgın bir heyvan kibi homurduyor ve dönüyordu” [8, s.22]; “Fakat bu defter, bir Arap hanceriyle yazılmış kibi keskin şatırları taşıyan bir cevapla geri geldi” [8, s.29].

Hekayələrdə cansız əşyaların canlandırılmasından, metonimiyadan da istifadə olunur: “Dışarıda fırtına gittikce artıyor ve ruzgar ıslak kamçısını kerpic divarlarda gezdiriyordu” [8, s.21]; “Kənd yaşayan, işləyən bir məxluqdur və bu qoxu onun tər qoxusudur” [3, s.8].

S.Əli cansız əşyaları canlı kimi göstərməklə öz fəlsəfi fikirlərini də üzə çıxarır. Məsələn: “Tesadüfün pek merhemetli olmadığını ve bir birine böyle yakın olanları bir ikinci defe karşı karşıya getirmedigini biliyorlardı” [8, s.55]; Heyhat, saadat dedikleri el, insanları okşamakta pek hasistir [8, s.40].

Ümumi isimlərin məcazlaşaraq xüsusi isimlər kimi işlənməsi özünü göstərir: “Fakat o, böylece ahmaklık ve aciz isimli mahluklarla, bunların cocukları, küstahlık ve riya adlı iki zavallıyı tanımış oldu” [8, s.42].

Səbahəddin Əli sanki bir rəssam kimi təsvir etdiyi surətlərin sifət cizgilərinin onların xarakterinə uyğun gəldiyini həssas yazıçı qələmi ilə

vurğulayır, təbiətin gözəlliklərini təsvir edərkən ya insanların hal-vəziyyətinə uyğun paralel şəkkildə, ya da ziddiyyətli göstərir. “Tabiat unsurlarının karakterlərinin və məkanların seçimində son dərəcə fərqlilik göstərməsi, olaylar arasında kullanılan duyğu keçişlərinin də fərqlilik göstərməsini sağlayan bir unsur olmuşdur. Bundan dolayı eserlərin böyük bir bölümündə duyğu keçişləri tabiat unsurlarının kullamındakı fərqliliklərin etkisiylə sağlanmışdır” [7, s.88].

Yazıçı surətləri elə aydın, parlaq təsvir edir ki, sanki həmin şəxs insanın gözü önündədir: “Yuvarlak bir yüzü, kalın dudakları, kalçalarına kadar uzanan incə örgülü saçları vardı. Ama yüzü hep soluktu. Etrafındakı şeylərə, kendisiylə alışverişi yokmuş kibi, dümdüz bir baxışı və dudaklarının kenarından dökülüyormuş kibi, isteksiz bir gülüşü vardı” [8, s.12]; “Gözlerinde, erimiş bir madenin oynak parlaklığı və yanık yüzündə bir ekmək kabuğunun kırmızımtırak donukluğu vardı” [8, s.25]; “Tam sekiz sene evvəldi və o zaman gənc şairin şakaklarında şimdiki kibi bəyaz tellər, gözlərinin kenarlarında yorğunluk cizgileri yoktu. Yüzünün derisi bəyaz bir güle, dudakları kırmızı bir güle bənzərdi” [8, s.26].

S.Əlinin hekayələrində təbiət təsviri mühüm yer tutur: “Bazan okşayan, ısıtan bir səbah günəşiydi... Fəkat derhal yüzümüzü yırtan, gözümüzü kör edən, içindəki atəşləri kum tanesi kibi etrafa saçan bir çöl fırtınası oluyor, yahut bağrı-mıza işləyən bir bıçak halinə gəlirdi” [8, s.22].

Səbähəddin Əlinin hekayə və romanlarında təbiətin insan xarakteri ilə qarşılıqlı əlaqəsini göstərən Erdem Alak yazır: “Hikayə və romanlarda bulunan məkanın fərqlilik göstərməsi karakterlərin kullandığı dilə də böyük ölçüdə etkilemiştir. Tabiat unsurlarının bireylerin yaşamlarına daha fəzla nüfuz etdiyi kirsal yaşamda karakterlərin tabiatla bağlılığı daha fəzladır. Özellikle kullanan deyimlərdə genəlliklə tabiat unsurları bulunmaqdadır... İnsan və tabiat arasındakı kuvvətli və bireylerin yaşamına devəmtirə bilməsi için mecburi bir bağın bulunması dili də böyük oranda etkilemiştir. Bu etki dili geliştirərək dili bəsləmiş və ona zənginlik kazandırmıştır.” [7, s.92]

S.Əli müəyyən təbiət hadisələrinin səsini vermək üçün təqlidi feillər və sözlərdən çox is-

tifadə edir. Məsələn: “Yukarıdakı tahta oluktan enən sular, kavak ağaclarında esən kış ruzigarı kimi uğuldar, tasların kah yüksələn, kah alçalan ağlamaklı sesləri kayışların tokat kibi saklayışına karışır... Ve mütemadiyən dönen tahtadan çarklar qıçırdar, qıçırdar” [8, s.4]; “Həpsinin birdən çıkardığı yırtıcı gurultu yağmurun alçak tavandakı keşik hıçkırığına karışıyor, birbirini kovalayan gök gürültüleri bu korkunc ahengi tamamliyordu” [8, s.20]; “Karşı tepedeki palamut ormanına biribiri arkasına yıldırımlar düşüyor, iri damlalar zeytin ağaclarının siyah yapraklarını garip tıptırtılarla oynatıyordu” [8, s.20]; “Yüksələn sular tahta oluklardan taşıyor, haykırā-haykırā yerlere dökülüyordu” [8, s.21]; “İçeride taslar nihayetsiz bir coşkunlukla homurdanıyor, çılğın kibi dönen kayışlar şaklıyor; birbirine keçən tahta çarkların dişleri ağlar kibi gıcırıyordu. Ve bunların həpsini batıran deli bir ses kah yalvarıyor, kah hiddetle kıvrıyor, susacak kibi olduktan sonra tekrar yükseliyordu” [8, s.21].

S.Əli xalq yaradıcılığına dərindən bələd olan və onu əsərlərində yaşadan yazıçılardandır. Hekayə və romanlarında xarakterlərin mövcud olduğu məkanın seçilməsi onların dilinə də təsir etmişdir. Hekayələrində xalq mahnıları və xalq musiqisinin sevə-sevə göstərilməsi, ictimai bələləri nəğil üslubunda oxuculara çatdırması yazıcının üslubuna xas xüsusiyyətlərdəndir

Fikrin daha dəqiq verilməsi üçün qoşulma cümlələrdən istifadə olunur: “Ve işte burası güzeldi. Çünkü burada yalnız güneş, ay ve kum vardı... Bir de ruzgar. Ve bunlar böyük, güzel ve sarıhtiler (açık, belli, belirgin)” [8, s.38]; “Halbukı Seyit iki tane kaz istiyordu. Hem de kendisi üçün degil; Koğuşun en fəna tarafında, apsetliğin yanında yatıyordu. Həm də yarı ac; Bir az ilerideki pencereden bir avuç kadar gökyüzü görünürdü: Masmavi...” [8, s.133]

Hekayələrdə *biri* sözünə *si* şəkilçisi artırmaqla morfoloji pleonazm yarandığını və çox işləndiyini görmək olur: “Hiç birisi bu korkusunu ötekine söylemeye cesaret edemiyordu” [8, s.54]; “Siz sevemezsiniz adaşım, siz şehirde yaşayanlar ve köyde yaşayanlar; siz, birisine itaət eden ve birisine emredenler; siz, birisinden korkan ve birisini tehdit edenler...” [8, s.6]

Çox zaman xəbərlik şəkilçisi ellipsisə uğrayan cümlələrdən istifadə olunur: “...İngilis sey-

yah: – Bu adamın ne olması mümkündür? – diye söyləndi. Fransız seyyah: – Bir senetkar... – dedi. – Ümidi kırılmış bir sanatkar..hakiki sanatın takdir edilmediğini görerek insanlardan kaçan bir talihsiz... Alman: – Bana kalırsa, – diye fikrini söyledi, – bu geniş arazide rahat ve dertsiz yaşamayı, bu besit refahı, medeniyyət dünyasının didişmelerine tercih eden bir akıllı” [8, s.57]; “Xəstəxanası dəniz kənarında, padşah saraylarının bitişiyində...limana girən bütün əcnəbi gəmilər ayağının altında” [4, s.49].

İntonasiyanın müxtəlif səslərlə verilməsini yazıda qrafik üsullarla əks etdirən yazıçı müxtəlif feillərlə və səslərin deyilişi ilə səs rəngini, çalarını göstərə bilmişdir. Məsələn: “Sonra aqlımı başıma yığmağa çalışdım. Boğazımda

düyünlənən bir səslə: “Sən burda gözlə, mən lazım olan adamlara xəbər verərəm, sonra yenə gələm!” – dedim” [3, s.78]; “Dışarı uzanmağa çalışaraq korlar kimi bağırdı: – Ey, pəncərənin qabağında zarıldama...” [8, s.301]; “Mutena Canqurtaranın sakit səsi birdən birə sərtləşdi” [3, s.63]; “O zamana qədər onda heç görünməyən sərt bir əda ilə: – Həkim! Xırmanım üz üstə qaldı, evim dağıldı” [3, s.65]; “Akbulut özünü küncdəki şüşəli yerə yetirdi: “Katib hardadır?” deyə əldən düşmüş halda yavaş səslə soruşdu” [4, s.43]; “Həkim eynəyinin arxasında itən gözlərini qarşısındakına zilləyib yumşaq səslə: – Biz həkimlər heç bir xəstədən ümidimizi kəsmərik, – dedi [4, s.55]; “Avni boğuc bir səslə: – Aman, həkim! – deyə bildi” [4, s.56].

Nəticə / Conclusion

Səbahəddin Əlinin hekayələrində sosial ədalətsizliklə yanaşı, insan psixologiyasının müəkkəb təbiəti izah olunur, burada müxtəlif üslubi vasitələrdən, təkrarlardan, həmcins üzlərdən, məcazın müxtəlif ifadə vasitələrindən, pleonazmdan, qoşulma cümlələrdən, insan və təbiət təsvirindən, bağlayıcıların müxtəlif növ-

lərindən və digər üslubi vasitələrdən məharətlə istifadə edilmişdir. Səbahəddin Əlinin dili və üslubu çox zəngindir və yeni tədqiqatlar bir çox zəngin dil xüsusiyyətlərinin üzə çıxmasına kömək edə bilər.

Ədəbiyyat / References

1. Qasımova S. Türkiyə ədəbiyyatında yeni hekayəçilik (XIX əsrin 2-ci yarısı –XX əsr). – Bakı, 2019. – 272 s.
2. Mustafayeva, N. Səbahəddin Əli nəsrinin poetikası. – Bakı: Mütərcim, 2015. – 192 s.
3. Səbahəddin, Əli. Asphalt yol. – Bakı: “Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı” nəşriyyatı, 1951. – 78 s.
4. Səbahəddin, Əli. Şüşə saray. – Bakı: Qanun, 2020. – 190 s.
5. Татарлы, И. Жизнь, личность и творчество Сабахатдина Али. АР канд.дис. – Москва, 1973. – 48 с.

İnternet portalı

6. Akyel, Ö. Sabahattin Ali'nin hikayelerinde korku ve yalnızlık. – Türkiye Üniversitesi, Edirne, 2020. <https://dspace.trakya.edu.tr/handle/trakya/7732/0181788.pdf?sequence=1>
7. Erdem Alak. Sabahattin Ali'nin hikaye ve romanlarında tabiat. ANA BİLİM DALI: TÜRK DİLİ VE EDEBİYYATI PROGRAMI: TÜRK DİLİ VE EDEBİYYATI. – İstanbul Kültür Üniversitesi, Aralık, 2019. <https://acikerisim.iku.edu.tr/bitstreams/content>
8. <http://ecgici.net> > Sabahattin Ali – Bütün öyküleri. Degirman. Kagnı. Ses

Языковые и стилевые особенности рассказов Сабахаддина Али

Наргиз Гаджиева

Доктор филологических наук, доцент

Институт языкознания имени Насими НАНА

E-mail: nergiz.haciyeva1961@mail.ru

Резюме. Сабахаддин Али, один из выдающихся писателей Турции, известен литературному миру своими публицистическими произведениями, романами, рассказами и стихами. Его рассказы неоднократно изучались азербайджанскими, русскими и турецкими писателями, в произведениях писателя раскрывались такие психологические проблемы, как страх и одиночество, природа и человек, гештальт, но не исследовались языковые и стилистические особенности.

Одной из интересных стилистических особенностей рассказов Сабахаддина Али является то, что он выдвигает на первый план проблему совести и души, включает психологические сцены, призывает массы людей к борьбе за свою свободу, отношение к народной музыке, фольклору, женской теме и борьбе за любовь.

Обращает на себя внимание использование в рассказах контрастных предложений, антитезы и морфологического плеоназма. Здесь описаны прозвища, присвоенные личным именам, и их назначение. Топонимы используются с определенными стилистическими целями.

Одной из особенностей рассказов Сабахаддина Али является наличие именных предложений, повторов, метафор, различных типов союзов, употребление предложений, начинающихся с союза *nə*, *nə də*, *gah*, *fəqət*, *amma*, *və*, фразеологизмов, слов одного и того же типа, заканчивающихся знаком препинания из трех точек. Количество предложений указывает на то, что они парцеллированы. В отличие от своих романов, писатель больше отдает предпочтение в своих рассказах реализму, часто преувеличивает сверхъестественные силы, человеческий дух, проблему духовности. Писатель, очень увлекающийся народным творчеством и фольклором, в своих рассказах, написанных в стиле сказок, придает подтекстовые смыслы, а через аллегорические образы автор раскрывает свою цель, предназначение и замысел. Благодаря цитатам философов в рассказах раскрывается, насколько велико мировоззрение писателя.

Ключевые слова: Сабахаддин Али, рассказ, стиль, интонация, именованное словосочетание, союз, частица, метафора